

Christenen onder de grond door Eric Hendriks

Uit: de Volkskrant 10.5.2003, wetenschapsbijlage

~

Wat bezielde inwoners van het Romeinse rijk om christen te worden? Hoeveel mensen deden dat? De catacomben onder Rome kunnen antwoord geven, denkt archeoloog prof. dr. Leonard Rutgers, en daarom gaat hij juist daar onderzoek doen. 'Ik wil echte gegevens.'

Als Leonard Rutgers over de catacomben onder Rome begint, is het net alsof er extra lichtjes in zijn ogen komen. 'Je loopt er binnen, trap af, en je bent helemaal terug in de tijd. Een soort tijdmachine. Daarbij vergeleken zijn de geschriften van Augustinus een beetje droogzwemmen.'

Rutgers bedoelt: in de catacomben van Rome liggen gewone mensen begraven, christenmensen voor een groot deel. Hun lijken en graven zijn tastbare resten en juist die kunnen meer vertellen over het vroege christendom dan teksten van kerkvaders als Augustinus.

Daarom heeft prof. dr. Leonard Rutgers zijn levenswerk gemaakt van onderzoek aan de Romeinse catacomben. De archeoloog, annex godsdiensthistoricus werd er internationaal bekend mee.

Vorige maand benoemde de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen hem aan de Universiteit Utrecht tot speciaal hoogleraar voor de Late Oudheid. En komende jaren zullen onder zijn leiding onderzoekers in de catacomben afdalen om meer duidelijkheid te krijgen over het beginnende westerse christendom. Een miljoen euro heeft de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek voor dit project gefourneerd.

'Het onderzoek naar de opkomst van het christendom staat nog in de kinderschoenen', zegt Rutgers. 'Er zijn veel fundamentele vragen. Hoeveel mensen waren in die eerste tijd bij het christendom betrokken? Hoe snel ging hun bekering? Wat waren hun motieven om zich te bekeren?'

'We weten nu al wel dat het christendom die eerste tijd zijn positie moest bevechten. Het zocht zijn plaats tussen de andere godsdiensten. Vaak is gesteld dat de christelijke catacomben uit de tijd van Petrus en Paulus dateren, maar dat is niet zo. Pas na het jaar 200 wordt het christendom in het Romeinse rijk een maatschappelijke factor van belang. Pas dan zijn er christenen genoeg voor de massale, georganiseerde begrafenissen in catacomben.'

Die catacomben dankten hun bestaan aan ruimtegebrek in het volle Rome. Vanuit bestaande grafkelders werden ze steeds uitgebreid tot uitgestrekte gangenstelsels met graven in de muren, stelsels die soms aan elkaar vastgroeiden. Na de 5de eeuw raakten ze in onbruik: Rome was in verval en er kwam weer ruimte voor bovengronds begraven.

Dat in de christelijke catacomben ook veel gewone mensen ter aarde werden besteld, werd wel gezien als het stoffelijke bewijs van typisch christelijke

naastenliefde. Juist die naastenliefde verklaart volgens sommigen waarom veel oude Romeinen zich tot het christendom bekeerden.

Maar zie: er zijn in Rome ook joodse catacomben met gewone mensen. En Rutgers ontdekte - met hulp van koolstof-14 dateringen door Utrechtse fysici - dat die joodse catacomben ouder zijn dan de christelijke. Kennelijk ging de joodse naastenliefde aan de christelijke vooraf.

Rutgers: 'De interactie tussen het jodendom en het vroege christendom is heel belangrijk geweest. De joden vormden al voor de christenen een uitgebreide, hechte gemeenschap in Rome, allesbehalve marginaal, zoals ze wel vaak zijn voorgesteld. Juist ten opzichte van hen moesten de christenen positie kiezen.

'Vroeg-christelijke afbeeldingen in de catacomben laten dan ook vaak taferelen uit het Oude Testament zien, alsof ze willen zeggen: ook christenen hebben een godsdienst die stoelt op de traditie. Pas in later eeuwen wordt het onderscheid tussen de religies duidelijker. Het christelijke kruis wordt belangrijk als symbool, net als - anderszins - de zevenarmige kandelaar van de joden.'

Behalve zijn symbolen moest het christendom ook zijn leer geleidelijk ontwikkelen, legt Rutgers uit. Geloofsartikelen die we nu kennen, bijvoorbeeld, hadden de vroege christenen nog niet zozeer. 'Hel- en verdoemenisscenario's ontbraken die eerste tijd. Er was vertrouwen dat God na de dood iedere gelovige zou redden. Misschien was dat wel een reden voor mensen om zich te bekeren.'

Misschien. Het komend onderzoek moet meer duidelijkheid verschaffen. Waarbij Rutgers niet nalaat te schetsen hoe zeer zijn soort research een breuk is met de traditie op het gebied van catacombenonderzoek.

'Toen in de 16de eeuw die catacomben werden herontdekt, werden ze vooral ingezet bij de contra-reformatie, de strijd tegen het protestantisme. De afbeeldingen van heiligen en pausen in de gangenstelsels werden aangemerkt als bewijs dat het katholicisme de oorspronkelijke vorm van het christendom vertegenwoordigde.

'Tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw was de benadering in de catacombenresearch kunsthistorisch. Ouderdom van afbeeldingen werd bepaald op basis van stijl. Pas bij de exacte dateringen bleek dat twee heel verschillende stijlen heel goed uit dezelfde periode kunnen stammen.

'Wel kun je zeggen: hoe verder in de catacomben, des te jonger de afbeelding. Voorin de gangenstelsels, in de oudste delen dus, is nog vaak heidendom zichtbaar naast het christendom. Dan zie je bijvoorbeeld een afbeelding van Hercules naast eentje met de doortocht van de Israëlieten door de Rode Zee erop. Verderop zie je zoiets niet meer.'

Datering met koolstof-14 is de methode om meer exactheid over de afbeeldingen te krijgen, en die methode zal bij het komend onderzoek dan ook gretig worden toegepast. Maar er zal veel meer gebeuren. Zo komt er een complete inventarisatie van de ter aarde bestelde doden en fysisch antropologen zullen hun overblijfselen onderzoeken.

Rutgers: 'We zullen proberen een bevolkingsprofiel te maken. Hoe was het met de levensverwachting; hoe zat het met ziektes, was de familie verantwoordelijk voor de begrafenis, al dat soort dingen. Ik wil geen mooie verhaaltjes. Ik wil echte gegevens.'

Rutgers' Oudheid

Leonard Rutgers (1964), afkomstig uit een gereformeerd gezin in Amsterdam, had al vroeg belangstelling voor de Late Oudheid. Dat kwam, zegt hij, door de reizen die hij met zijn ouders door het Middellandse-Zeegebied maakte. Zijn studie klassieke archeologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam lag voor de hand. De Late Oudheid bestudeerde hij ook aan instituten in Rome, Wenen en Jeruzalem.

Na zijn doctoraal in Amsterdam in 1988 ging hij naar de Verenigde Staten. In 1993 promoveerde hij summa cum laude aan de Duke University daar. Sinds 1994 werkt hij aan de Universiteit Utrecht.

In 1995 verscheen zijn boek *The Jews in Late Ancient Rome*, dat internationaal zeer lovend werd besproken (zie bijvoorbeeld www.und.ac.za/und/classics/97-21rut.html). Het boek bevat het nieuwe inzicht dat de joden in de Romeinse diaspora allesbehalve een marginale, geïsoleerde groep vormden, maar een zelfbewuste gemeenschap die actief deelnam aan het leven in het laat-Romeinse rijk.